

KİMYANIN TƏDRİSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Ləman Cəbrayıl qızı Novruzova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə: Kimyanın tədrisin müasir vəziyyətində yeni təlim texnologiyaları tədrisin səmərəli olmasına kömək edir, dərslərin keyfiyyətinin müsbət dərəcədə artmasında, təhsilənlərdə fəallığın yaranmasında çox böyük rol oynayır.

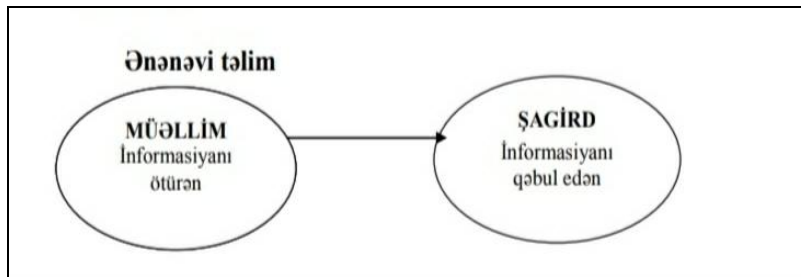
Açar sözlər: metod, təlim üsulları, inteqrasiya, tədqiqat, kurikulum, təlim texnologiyaları, interaktiv, motivasiya.

Müasir dövrdə tədris olunan kimya kursu əvvəllər tədris olunan kimya kursundan fərqlənir. Bildiyimiz kimi, kimyanın tədrisi metodikası dedikdə kimya dərslərinin düzgün təşkil edilib keçirilməsi məqsədini daşıyır. Müasir dövrdə kimyanın tədrisində metodlar düzgün seçilməlidir ki, tədris olunan mövzular daha yaxşı əhatə olunsun. Əgər müəllim düzgün metodlardan istifadə etməsəydi sistemsizlik yaranar və mövzular anlaşılıqlı olmazdı. Hazırkı dövrdə təhsilənlərin istifadə etdikləri informasiya mənbələri çoxdur, bu informasiya mənbələrindən istifadə edərək inkişaf edirlər. İnformasiyalar təhsilənlərin dünyagörüşünü artırır. İnformasiyanın çoxluğu təhsil alanlarda dünyagörüşü artırsa da onlarda bu informasiyaların sistemləşdirilməsinə də ehtiyac var. Tədris olunan hər bir fənn kimi, kimya fənnində də dərsləklərdən istifadə olunur. Dərsləklər fənnə uyğun olaraq informasiyanı sistemləşdirir. Dərsləklər təhsil alanları inkişaf etdirir, düşündürür, onlarda israf fəallığı yaradır. Kimya dərsləklərində verilən tapşırıqlar vasitəsilə tədris olunan mövzuları tətbiq edə bilirlər. Müasir dövrdə dərsləklərdə informasiyanın hədsiz çox olması dərslərin keyfiyyətinə pis təsir göstərə bilər. Dərsləklər təhsil alanlarda idrak fəallığını artırır, onlar qəbul etdiyi informasiyaları tətbiq edə bilirlər.

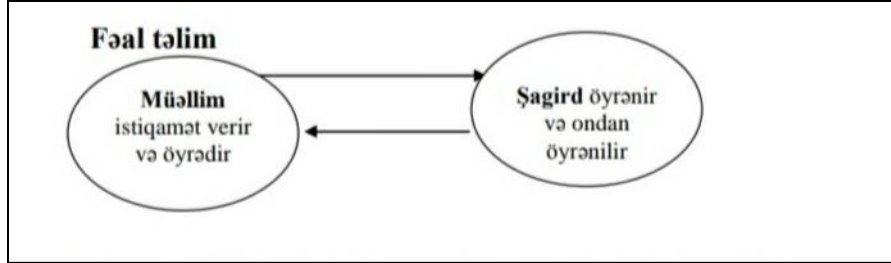
Müasir dünyada yeni informasiyalar, texnologiyalar yaranır ki, kimyanın inkişaf etməsinə zəmin yaradır. İnformasiyalar artdıqca təlimdə inteqrasiyaya şərait yaradır. Çünki, kimya elmi üzrə verilən məlumatlar başqa elmlərlə əlaqəli olduğunu görmək mümkündür. Kimya fənnində fəndaxili və fənnlər arası inteqrasiyadan istifadə etmək mümkündür. Kimya fənnində bir mövzu üzrə bir çox fənnlər inteqrasiya etmək olar. Bildiyimiz kimi kimya elmi bir çox elmlərə inteqrasiya edir, məsələn: biologiya, fizika, riyaziyyat, astronomiya, həyat bilgisi, coğrafiya, rəsmxət, tibb elmləri və s. Bu elmlərinin birləşməsi nəticəsində bir sıra yeni elmlər: fiziki kimya, kosmik kimya, geokimya, biokimya və s. yaranmışdır. Kimya fənnindən mövzu olaraq 7-ci sinifdə tədris olunan "Atomun tərkibi"ni mövzusunu, "Kimyəvi element. İzotoplar" mövzusunu, "Valentlik. Valentliyə

əsasən formulların tərtibi" mövzunu fizika fənni ilə inteqrasiya edə bilərik və həmçinin bir çox mövzuları müxtəlif fənlərlə inteqrasiya şəklində təhsilalanlara tədris edə bilərik. Kimya fənnindən fəndaxili inteqrasiya da mövcuddur, bu zaman yeni mövzuları keçilmiş mövzulara istinad edərək əlaqələndirmək mümkündür. Məsələn: 8-ci sinifdə keçilən "Dövrü qanun. Dövrü sistem" mövzusunda element atomlarının elektron formulların bilirik, 9-cu sinifdə bəzi elementləri ətraflı şəkildə öyrənərkən yenidən element atomlarının dövrü sistemdə mövqeyini və rolunu soruşurlar. Əgər biz 8-ci sinifdə şagirdlərə bu mövzunu mənimsətməyi və tətbiq etməyi bacarsaq, 9-cu sinifdə də inteqrasiya edib xatırlada bilərik. Müəllimin tətbiq etdiyi inteqrasiya elmin məntiqinə uyğun gəlməli, şagirdlərin təfəkkürünün inkişafına kömək etməlidir. Müəllim hər zaman yeniliklər etməyi bacarmalıdır. Köhnə ənənəvi üsulla olan əzbərçiliyə yol verməmək üçün, metodları düzgün seçməli, təhsilalanlara motivasiya yaratmalı dərsi sevdirməlidir. Müəllim süngər kimi olmalıdır, təhsilalanlara nə qədər informasiya ötürsə də özü yeniliklərə açıq olmalı, yeni məlumatlar öyrənməyə həvəskar olmalıdır. Müəllim öz üzərində hər zaman işləməli, yeniliklərə açıq olmalıdır.

Cəmiyyət hər zaman təhsillə inkişaf edir, təhsilsiz bir cəmiyyət heç bir zaman inkişaf edə bilməz. Müasir dövrdə təhsil sistemində təhsilalanlara subyekt kimi yanaşılır. Təhsil alanlar müəllimlərin və texnologiyanın onlara ötürdüyü informasiya vasitəsilə inkişaf edirlər. Hər zaman təhsilalanlarda bacarıqlar formalaşdırmaqla onları həyat şəraitinə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Kurikulumda şagirdlərin fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün təlim üsullarından istifadə olunur. Fənn kurikulumunun tətbiqində şagirdlərin fəaliyyətinə, bununlada, onlarda bacarıq formalaşdırın fəal təlim üsullarına daha çox üstünlük verir. Fəal təlim ənənəvi təlimdən fərqlənir, çünki şagird passiv izləyici olmur. Fəal təlimdə şagird tədqiqatçıdır. Fəal təlimdə şagird müəllimlə əməkdaşlığı bacarır, müzakirələr edə bilir və məlumat mübadiləsi apara bilir. Onlar dərsin fəal iştirakçılarıdır, müəllimin yaxın köməkçisidirlər. Fəal təlimdə müəllim və şagird birlikdə dərsin əsas qurucusu və təşkilatçılarıdır. Ənənəvi təlim və fəal təlim bir birindən fərqlənir.

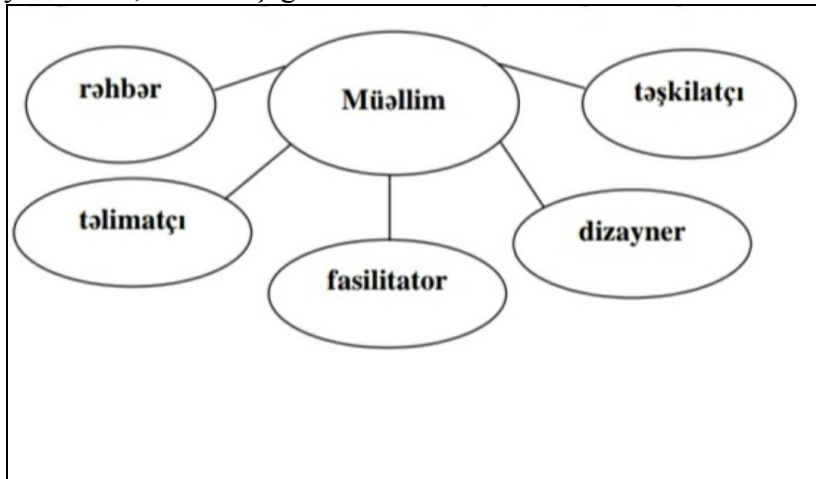
Ənənəvi təlimdə əzbərçiliyə yol verilir

Fəal təlimdə isə şagird tədqiqatçıdır.

Ənənəvi təlimdə şagird passivdir, ancaq fəal təlimdə tədqiqatçıdır.

Yeni təlim texnologiyalardan istifadə etməklə tədris olunan mövzular daha maraqlı olur. Yeni təlim texnologiyaları təfəkkürün inkişaf edilməsində böyük rol oynayır. Yeni təlim texnologiyaları əsasında müəllimin bir çox funksiyaları fəaliyyətləri var, bunlar aşağıdakıdır.

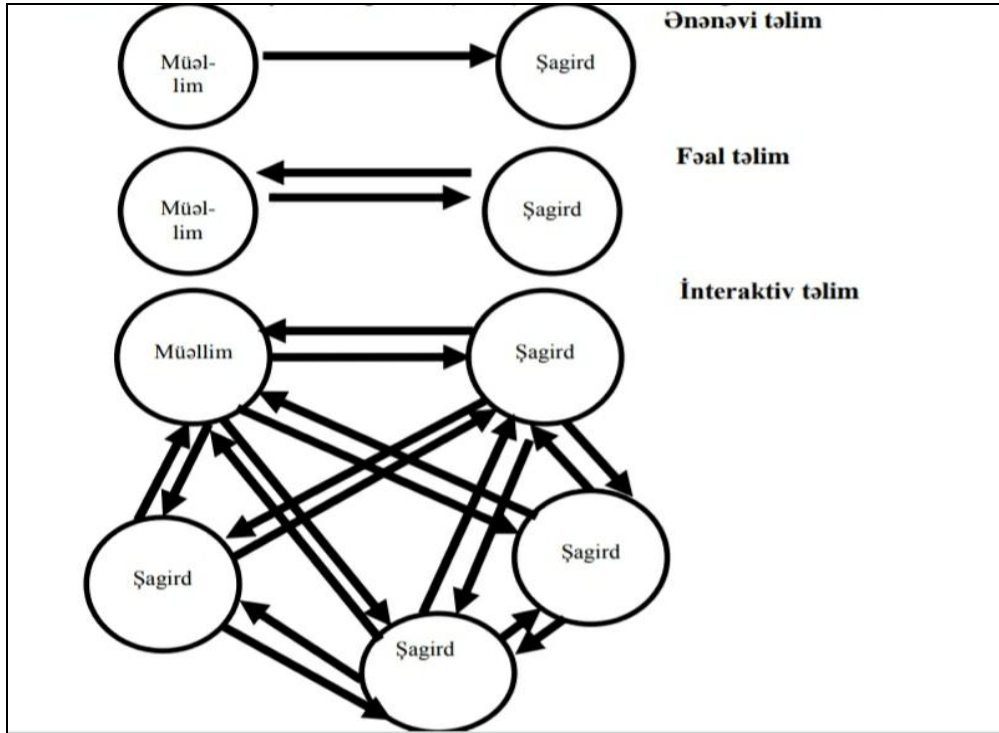

Fəal təlim üçün bir sıra xüsusiyyətlər mövcuddur:

- təlimdə şagirdlərin subyekt xarakter daşması;
- şagirdlərin fəal öyrənmə istəyi nəticəsində inkişaf edirlər,şagirdlər ənənəvi təlimdən fərqli olaraq müasir dövrdə dərslə hər zaman fəal olur;
- tədris olunan kimya fəmində problemin qoyulması nəticəsində şagirdlərdə idrak fəallığı artır,şagirdlərdə əməkdaşlıq yaranır;
- tədqiqat şəklində keçirilməsi;
- dərs zamanı qrup işlərindən geniş istifadə olunur və bunun nəticəsində şagirdlərin əməkdaşlıq səviyyəsi yüksəlir;
- dərslə təlim interaktiv şəkildə keçirilən zamanı:şagirdlər biri biri ilə əməkdaşlığına və müəllim ilə şagirdin əməkdaşlığına əsaslanır.

Müəllimin interaktiv təlim zamanı başlıca vəzifəsi şagirdlərə yardımçı

olmaqdan ibarətdir.

İnteraktiv təlim metodunun tədris prosesinə daxil edilməsi şagirdlərin passivliyinin aradan qaldırılmasına, lazım olan təfəkkür xüsusiyyətlərinin və yaradıcılığın formalaşdırılması və təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Dərslərin maraqlı və daha fəal olması üçün bir çox təlim üsullarından istifadə olunur. Bu təlim üsulları vasitəsilə şagirdlər daha çox tədqiqatlar edə bilir, daha çox inkişaf edə bilirlər. Təlim üsullarına aşağıdakı üsulları misal göstərmək mümkündür.

Problemləli vəziyyət

Bu üsul tənqidi təfəkkürü, təhlil etmə və ümumiləşdirmə vərdişlərini inkişaf etdirir.

Müəllimlər ilk öncə problemi və müzakirə üçün sualları hazırlayır. Müəllim şagirdləri 4-5 nəfərlik qruplara bölür. Müəllimə şagirdlərə iş vərəqləri paylayır, bu iş vərəqlərində problemləli vəziyyət əks olunmuşdur. Hər qrupa müəllim müxtəlif adlar qoya bilər, məsələn: 1-ci qrupa "Atom", 2-ci qrupa "Molekul", 3-cü qrupa "Proton", 4-cü qrupa "Neytron" və s. Hər qrup öz iş vərəqindəki problemləli vəziyyət barəsində cavab tapmaqda çalsırlar. Sonda hər bir qrup ümumi olaraq,

problemi vəziyyətin həllinə tapdıqları cavabları müzakirə edirlər. Bu üsül şagirdlərdə birgə işləmək fəaliyyətini artırır. Həmçinin onlarda problemlə vəziyyətə əsasən yeni müxtəlif fikirlər əmələ gəlir. Problemlə vəziyyətə əsasən onlar birgə işləmək bacarığına, həmçinin fikirlərini müzakirə etmək bacarıqlarınada yiyələnirlər.

Müzakirə

Müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır.

Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir.

Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı "bəli" və ya "xeyr" olan qapalı suallar vermək məqsədəuyğun hesab edilmir. Çünki, fəal təlim şagirdə bacarıqlar formalaşdırmaqdır, "bəli" və "xeyr" cavabları sualı daha yaxşı ifadə etməsi cavab deyildir.

Müəllim müzakirədə mövzuya aid "Nə baş verdi? Nə üçün baş verdi? Bu başqa cür ola bilərdimi və necə?" kimi suallarla şagirdlərin problemlə vəziyyətə yanaşma tərzlərini öyrənə bilərlər. Bir çox təlim üsullarını nümunə göstərmək mümkündür.

Kimya dərslərində fəal və interaktiv metodlarından istifadə etməklə aşağıdakı mövzunu nəzərdən keçirə bilərik.

Mövzu: Qeyri -metalların ümumi xarakteristikası

Təlimin məqsədi: Qeyri-metalların ümumi xarakteristikasının mahiyyətini izah etməli

Təlim forması: Kollektivlə və kiçik qruplara

Təlim üsulları: Şərh etmə, əqli hücum, suallar və s

İntegrasiya: Fizika, biologiya və s. mövzuya uyğun olaraq əlaqələndirmək mümkündür.

Motivasiya: Kükürd kimyəvi elementi hansı səbəbə görə kövrəkdir? Metalların xassələri sən fərqli olaraq bu kimyəvi element hansı xassə göstərə bilər?

Tədqiqat sualları: Şagirdləri müxtəlif qruplara bölmək olar. Bu qrupların hər birinə müəyyən adlar vermək olar. Tədqiqat suallarına nümunə olaraq aşağıdakıları misal göstərmək olar:

1) Hansi qeyri metalları tanıyırsınız? 2) Qeyri metalların elektron formulu metalların elektron formulundan nə ilə fərqlənir? 3) S və Fe kimyəvi element atomlarının müqayisə edin və s.

Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi: Sualları müzakirə edir və dəqiqləşdirirlər. Əldə olunan biliklər müzakirə olunur.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Mövzə üzrə müəllim sinfi dinləyir və öz fikirlərində əlavə edərək ümumiləşdirir.

Metallardan fərqli olaraq qeyri-metallar kövrək xassə daşıyır. Qeyri-metallardan fərqli olaraq metallarda d yarımşəviyyəsində elektronların olduğunu bilir. Məsələn Fe kimyəvi element atomunun elektron formulunda d yarımşəviyyəsində altı elektron olduğu halda S kimyəvi element atomunun d yarımşəviyyəsində elektron mövcud deyildir. Mendeleyvin dövrü sistem cədvəlində d elementlər ailəsi öz rənginə görə fərqlənir. Qeyri-metallar p elementlər ailəsinə aid olurlar (istisna: H və He). Qeyri-metalların plastikliyi və bərkliyi mövcud deyildir, ancaq metallar plastiklik xassəsinə malikdir, onlar fiziki təsir vasitəsi ilə döyülüb yastılana bilirlər.

Qiymətləndirmə:

1-ci səviyyə: Suallara cavab verməkdə çətinlik çəkirlər

2-ci səviyyə: Verilmiş suallara müəllimin köməyi ilə cavab verirlər

3-cü səviyyə: İzah zamanı bəzi səhvlərə yol verilir

4-cü səviyyə: Düzgün şəkildə sualları cavablandırır.

Qiymətləndirmə meyarları: 1-ci, 2-ci, 3-cü, 4-cü səviyyə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. R.Y.Əliyev, Ə.T.Əzizov. Kimyanın tədrisi metodikası.1-ci və 2-ci hissə. Bakı Universiteti nəşriyyatı. Bakı, 2005
2. Rəcəb Əliyev, Əyyub Əzizov. Kimyanın tədrisinin prinsipləri, üsulları və priyomları. Bakı nəşriyyatı Universiteti. Bakı, 2002
3. Rəcəb Əliyev, Əli Əhmədov. Kimya tədrisi üsullarının bəzi məsələləri. Bakı, 2002
4. R.Y.Əliyev. Kimya tədrisi üsulların məsələləri. APİ nəşriyyatı, Bakı, 1987
5. R.Babayev. 7-ci və 8-ci siniflərdə kimyada laboratoriya işlərinin təşkili və keçirilməsi. "Maarif" nəşriyyatı. Bakı, 1976
6. Ə.N.Xəlilov, Ə.T.Əzizov. Kimya tədrisi üsulu praktiumu. Bakı, 2008
7. Aysəba Məmmədova. Kimyanın tədrisində müasir təlim texnologiyaları. Bakı, 2012
8. Nəzərov A.M. Müasir təlim texnologiyaları. Bakı, ADPU, 2017
9. Vaqif Abbasov, Mütəllim Abbasov və başqaları. Ümumitəhsil məktəblərinin 7, 8, 9-cu sinifləri üçün dərslik.

Л.Дж. Новрузова

Современное состояние преподавания химии и перспективы его развития

РЕЗЮМЕ

В современном состоянии преподавания химии новые технологии обучения способствуют повышению эффективности обучения, играют очень важную роль в положительном повышении качества уроков, появлении активности у учащихся.

Ключевые слова: метод, методы обучения, интеграция, исследование, учебная программа, технологии обучения, интерактив, мотивация.

L.J. Novruzova

Current state of chemistry teaching and prospects for its development

SUMMARY

In the modern state of teaching chemistry, new learning technologies contribute to the effectiveness of teaching; play a very important role in positively increasing the quality of lessons, the emergence of activity in students.

Key words: method, teaching methods, integration, research, curriculum, learning technologies, interactive, motivation.